

Зборник на трудови бр.16

**НАЦИОНАЛНА УСТАНОВА
ЗАВОД ЗА ЗАШТИТА НА СПОМЕНИЦИТЕ
НА КУЛТУРАТА
И МУЗЕЈ – БИТОЛА**

ISSN 0351-1774

ЗБОРНИК НА ТРУДОВИ

**БИТОЛА
2012**

**ЗБОРНИК НА ТРУДОВИ НА
Н.У. ЗАВОД ЗА ЗАШТИТА НА СПОМЕНИЦИТЕ
НА КУЛТУРАТА
И МУЗЕЈ – БИТОЛА**

Претседател на редакциски одбор:
Александар Литовски

Членови на редакциски одбор:
Лиљана Христова
Викторија Момева Алтипармаковска
Ристо Палигора
Зоран Алтипармаков

Технички секретар: Владо Ѓоревски

Превод на англиски: Силвана Петрова Насух
Лектор: Стево Гаџовски
Компјутерска подготовка: Јове Парговски
Печати: Гутенберг Битола

Со мислење на Министерството за култура на Република Македонија, списанието Зборник на трудови на Заводот за заштита на спомениците на културата и музеј Битола е ослободено од плаќање на данок на промет.

СОДРЖИНА:

Александар Миткоски ТРИ НОВИ ПРАИСТОРИСКИ ЛОКАЛИТЕТИ ОД ПРИЛЕПСКО.....	7
Душко Темелкоски, Александар Миткоски АНТИЧКО МАКЕДОНСКИ ЛОКАЛИТЕТИ ВО ПРИЛЕПСКИОТ РЕГИОН	19
Снешка Лакалиска УНИКАТНА ПОКЛОНИЧКА ИКОНА НА ПЛАТНО ВО СОБОРНИОТ ХРАМ “СВ.ДИМИТРИЈА”, БИТОЛА, ПРВА ПОЛОВИНА НА XIX ВЕК	39
Драган Георгиев БИТОЛЧАНИ ВО ВИОРОТ НА БАЛКАНСКАТА ВОЈНА - БИТОЛЧАНИ ВКЛУЧЕНИ ВО МАКЕДОНСКО- ОДРИНСКОТО ОПОЛЧЕНИЕ (1912-1913).....	51
Александар Литовски МАКЕДОНСКОТО НАЦИОНАЛНООСЛОБОДИТЕЛНО ДВИЖЕЊЕ ОД ВАРДАРСКИОТ ДЕЛ И МАКЕДОНСКОТО НАЦИОНАЛНО ПРАШАЊЕ ВО ЕГЕЈСКИОТ ДЕЛ НА МАКЕДОНИЈА (АВГУСТ - СРЕДИНАТА НА ОКТОМВРИ 1944 ГОДИНА).....	63
Рубинчо Белчески МЕМОРИЈАЛЕН МУЗЕЈ „11 ОКТОМВРИ 1941“ – ПРИЛЕП.....	79
Никола Миновски ХЕРОИНИТЕ ОД СЕЛО ЛЕРА, БИТОЛСКО.....	91
Катерина Мирчевска, Љубица Јанчева ДЕТСКИОТ ДОМ „ЛАЗО ТРПОВСКИ“ ВО БИТОЛА: ЕДНА НОВА АДРЕСА НА ДЕЦАТА ЕВАКУИРАНИ ОД ГРЦИЈА.....	103
Македонка Митрова МИРЦШТЕШКИТЕ РЕФОРМИ ОД 1903 ГОДИНА: ПОДГОТОВКА ЗА ПОДЕЛБА НА ОСМАНЛИСКА МАКЕДОНИЈА И СОЗДАВАЊЕ НА АЛБАНСКАТА ДРЖАВА	115
Роберто Тајковски ГЕРМАНСКИТЕ АКТИВНОСТИ ЗА ОРГАНИЗИРАЊЕ НА МЕСНАТА САМОЗАШТИТА НА МАКЕДОНЦИТЕ ВО ЕГЕЈСКИОТ ДЕЛ НА МАКЕДОНИЈА ВО 1944 ГОДИНА	127

Елизабета Павковиќ МУЗЕОЛОШКИ ОСВРТ НА НА ТЕМАТСКАТА ИЗЛОЖБА „СВИЛЕНА НИШКА“.....	141
Мери Стојанова ПРАЗНУВАЊЕ НА СЕЛСКАТА СЛАВА ВО ПРЕСПА -ТРАДИЦИЈА И ОРГАНИЗАЦИЈА ВО СОВРЕМЕНИ УСЛОВИ	151
Драгица Чекоровска НАРОДНАТА АРХИТЕКТУРА ВО ПОВАРДАРИЕТО.....	165
Зоран Алтипармаков, Надежда Ѓеоргиева УРБАНИОТ РАЗВОЈ НА ГРАДОТ БИТОЛА ВО КОНТЕКСТ СО ИСТОРИСКО УРБАНИОТ РАЗВОЈ НА СТАРАТА БИТОЛСКА ЧАРШИЈА.....	169
Славица Крстиќ ДВОЈНА ЦРКВА ВО СУВ ОРАХ, КУМАНОВСКО, (СВ. ЃОРЃИ И СВ. НИКОЛА).....	195
Ефросинија Паревска ТРАДИЦИОНАЛНАТА АРХИТЕКТУРА ВО СЕЛО МОКРЕНИ, ЛЕРИНСКО, Р. ГРЦИЈА – СЛИЧНОСТИ ВО ТРАДИЦИОНАЛНАТА АРХИТЕКТУРА ВО ПЕЛАГОНИСКИОТ РЕГИОН, РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА.....	215
Ѓорѓи Димовски - Цолев БАЛКАНСКИТЕ И ПРВАТА СВЕТСКА ВОЈНА ВО МАКЕДОНИЈА И ФИЛАТЕЛИЈАТА.....	219
Лидија Достовска СОСТОЈБАТА НА ДВИЖНОТО КУЛТУРНО НАСЛЕДСТВО ВО НУ ЗАВОД И МУЗЕЈ – БИТОЛА.....	235
Владо Ѓорески ОСВРТИ: БАЛКАНСКИ ПАРАЛЕЛИ - ДАДО ЃУРИЌ, БАЛКАНСКИОТ ПРОРОК И МОНУМЕНТАЛНОСТА КАЈ ДУШАН ЦАМОЊА	243

Вовед

Почитувани читатели!

Почитувани колеги!

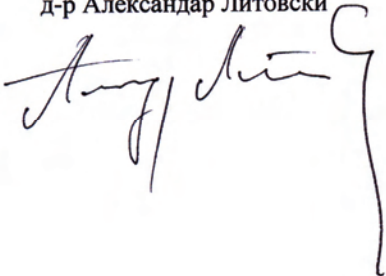
Сметајќи дека публикувањето на стручни и научни трудови од областите поврзани со заштитата и презентацијата на движното и недвижното културно наследство, односно од музеологијата, археологијата, историјата, историјата на уметноста, етнологијата, фолклористиката... и другите сродни дисциплини, е од исклучителна важност за запознавање на јавноста со достигнувањата во овој сегмент од културното и научното живеење, по неколкугодишна пауза, решихме да издадеме нов број од "Зборник на трудови" на Националната установа - Завод за заштита на спомениците на културата и музеј - Битола.

Ова списание има за цел да промовира изворни материјали или сознанија кои ќе бидат стручно и научно издржани и ќе придонесат за објективно согледување на одредени прашања и проблеми од научните области на кои се однесуваат. Настојваме во целост да ја испочитуваме традицијата на "Зборникот на трудови", што значи дека во овој шеснаесетти број ги задржуваме графичките и техничките перформанси кои списанието ги има од почетокот на неговото издавање во далечната 1979 година.

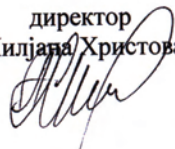
Со искрена надеж дека ќе бидеме во можност и во наредните години континуирано да продолжиме да го издаваме ова наше стручно списание, колегите од сродните стручни институции, но и оние од пошироката научна заедница во Република Македонија, ги повикуваме на активна соработка, а на читателите им изразуваме благодарност за вниманието кои ни го укажуваат!

Битола, 2012 година

Председател на Редакцискиот одбор
д-р Александар Литовски

директор
Лилјана Христова

Александар Литовски*

МАКЕДОНСКОТО НАЦИОНАЛНООСЛОБОДИТЕЛНО ДВИЖЕЊЕ ОД ВАРДАРСКИОТ ДЕЛ И МАКЕДОНСКОТО НАЦИОНАЛНО ПРАШАЊЕ ВО ЕГЕЈСКИОТ ДЕЛ НА МАКЕДОНИЈА (АВГУСТ - СРЕДИНАТА НА ОКТОМВРИ 1944 ГОДИНА)

Апстракт: Станува збор за активностите на македонските партизански движења од Вардарскиот и Егејскиот дел на Македонија во периодот пред дефинитивното повлекување на бугарските и германските окупациони трупи и нивните односи со грчкото народноослободително движење, односно за затегнатите меѓусебни односи кои на моменти се заканувале да прераснат во вооружен судир. Се прави анализа на влијанието на овие грчко-македонски односи врз состојбата и тогашните перспективи на македонското национално прашање.

Клучни зборови: Егејски дел на Македонија, Вардарски дел на Македонија, 1944 година, македонско националноослободително движење, македонско национално прашање, Битола.

Периодот непосредно по Првото заседание на АСНОМ, претставува период на интензивно третирање на македонското национално прашање. Веќе видливиот пораз на фашистичките сили, со себе носел неизвесност околу прашањето за повоената политичка карта на Европа и Балканскиот Полуостров. Во таква ситуација, сосема природно било, македонското национално прашање целосно да се отвори. Победоносниот ѓд на македонското националноослободително движење од Вардарскиот дел на Македонија, целосно дефинираната националноослободителна платформа во која обединувањето веќе одамна во текот на војната било прифатена цел,¹ АСНОМ и

* Доктор по историски науки Александар Литовски, кустос-советник во НУ Завод за заштита на спомениците на културата и музеј-Битола, ул. Клумент Охридски, бб., адреса на живеење Иван Милутуновиќ бр. 68/14 Битола, е-маил: acelito@freemail.com.mk.

¹ На пример, во циркуларното писмо бр. 1 од Централниот комитет (ЦК) на Комунистичката партија на Македонија (КПМ) до сите организации на КПМ уште од октомври 1943 г. децидно стоело: „Отделно прашање претставуе новата парола која

прогласената македонска државност биле елементи кои само уште повеќе го потхранувале и поддржувале чувството дека национално обединување е сосема реално остварливо и блиско.

Во таква атмосфера, се јавиле проблеми со развојот на македонското националноослободително движење од Егејскиот дел на Македонија и третманот на македонското национално прашање од страна на грчкото народноослободително движење (НОД) под контрола на КПГ.

Односите на македонското националноослободително движење со грчкото НОД, по постигнатата спогодба во јуни 1944 г. на Кајмакчалан, во еден краток период се подобриле, од почетокот на август повторно започнале да се влошуваат.

Раководството на македонското националноослободително движење од Вардарскиот дел на Македонија било незадоволно од третманот на македонското национално прашање во Егејскиот дел на Македонија. Особено незадоволство предизвикувал ставот на КПГ да се примат само ограничен број на Македонци во посебните македонски единици на ЕЛАС, да се формираат само две такви единици и да бидат само во големина од баталјон. Со тоа, недвојбено, се редуцирала македонската националноослободителна борба и перспективите за поволно решавање на македонското национално прашање. Според Киро Георгиевски-Дејан², во почетокот на август 1944 г., „Положението со грчките другари е следното: Односите меѓу грците и мак.(едонците) се поправува поради осниванјето на македонски единици во ЕЛАС. Тој однос не е потполно здрав поради тоа што уште како главно на ЕЛАС му е тепанје шпиуни и то често потполно исправни лудје... Можам да нагласам едно а тоа е да ЕЛАС и ЕАМ се заслабнати во односо на грчката реакција која е ујединјена. Постоји голема опасност да во Грција се усидри реакцијата која имат врска со кралј Дјордји и Папандреу који имат во Африка своја војска и флота. Грчките другари, бар мене ми се чини, не гледат правилно по таја

ја фрламе, а то е СОЕДИНЕНИЕТО НА МАКЕДОНИЈА...“ (големите букви во оригиналот-б.м.). Извори за ослободителната војна и револуција во Македонија 1941-1945, Скопје, 1970, т. I, кн. 2, док. 75, 360.

² Киро Георгиевски-Дејан од Прилеп, во текот на 1944 г. дејствувал во преспанскиот реон и бил еден од раководителите на македонското националноослободително движење од Вардарскиот дел на Македонија кој најнепосредно бил вклучен во случувањата со Македонците од Егејскиот дел на Македонија.

работа. Они мислат да со беганјето на германците и реакцијата грчка ќе пропадни и тогај му остануват само да е земат власта“³ Негативна реакција имало и од претставниците на КПЈ и југословенското ослободително движење во Вардарскиот дел на Македонија.⁴

Скоро целиот август 1944 г., постоела една ситуација на меѓусебна недоверба, но без некое нарушување на практичната соработка. Во рамките на грчкото НОД, особено во пониските негови структури во Егејскиот дел на Македонија, постоел негативен однос кон македонското националноослободително движење и кон поволниот третман на македонското национално прашање. Дел од тие структури сметале дека сето тоа е „голема грешка“, а некои сметале дека тоа е вовед во формирање на „автономистичко движење“ кое ќе доведе до загрозување на предвоениот територијален интегритет на Грција.⁵

Неповолните последици од политиката на ЕАМ и КПГ за ограничување на македонската националноослободителна борба, во услови кога се извлекувале германските сили и имало можности за нејзино брзо и силно развивање, најмногу ги чувствувале раководителите на македонското националноослободително движење од Егејскиот дел на Македонија. Тие се повеќе започнале да се ориентираат кон барање заштита од македонското национално ослободително движење во Вардарскиот дел и респективно кај КПЈ и

³ Писмо до Страхил Гигов од 8 август 1944 г. Државен архив на Република Македонија (ДАРМ), Подрачно оделение (ПО)-Битола, Збирка: фотокопии од Архив Војноисториског института-Београд (Збирка АВИИ) бр.716, АК. 654, АЕ: 1-7.

⁴ На 4 август 1944 г., Светозар Вукмановиќ-Темпо и Добривоје Радосављевиќ-Орце испратиле радиограма до ВШ на НОВЈ, во која, меѓу останатото, обвинувале дека се врши терор врз македонското население кое е принудено да бега преку граница и дека грчкото НОД не дозволува да се формира посебна Леринско-костурска бригада. Историјски архив Комунистичке партије Југославије, Београд, 1951, т. VII, док. 114, 330-331.

⁵ КПГ и македонското национално прашање (1918-1974), Скопје, 1972, док. 84, 215-216. Врховната команда на Националната цивилна гарда-Тајна канцеларија, која е под контрола на ЕАМ и КПГ, на 11 август 1944 г. во писмото до 9. дивизија на ЕЛАС укажува на опасноста од можноста да се формират „автономистички групи на славомакедонските елементи надвор од зацртаната линија... со последици кој никој не може да ги процени“. Велика Британија и Македонија 1941-1945, документи, Скопје, 1998, 169-171.

југословенското народноослободително движење.⁶ Соодветно на таквите барања, на 21 август 1944 г., Главниот штаб (ГШ) на НОВ и ПОМ испратил до Штабот на II Оперативна зона инструкција во која се велело: „Барајте од Грците да пратите во новоформираните македонски единици во Грција некои наши другари како кадар кој ќе го пренесе нашето искуство“.⁷ Петар Богданов-Кочко и Киро Георгиевски-Дејан како претставници на НОВ и ПОМ, во тој период биле присутни во реонот на Корештата, Костурско.⁸ Македонското националноослободително движење настојувало да ја искористи и потребата од снабдување со оружје на ЕЛАС преку југословенското ослободително движење за вршење на притисок врз КПГ и ЕАМ околу македонското национално прашање.⁹ Освен тоа, единици на НОВ и ПОМ од II Оперативна зона скоро континуирано престојувале на теренот на Леринско кој служел како логистичка база во операциите врз бугарските погранични караули.¹⁰

Во септември 1944 г. односите на македонското национално ослободително движење и грчкото НОД од фазата на „контролирана“ недоверба преминале во фазата на остри обвинувања. Тоа се поклопило со дефинитивното заземање на министерски места од страна на претставниците на Народноослободителниот фронт на Грција (ЕАМ) и КПГ во владата во Каиро, и со потпишувањето на таканаречениот договор од Казерта на 26 септември 1944 г.¹¹ Затоа,

⁶ Михаил Керамитчиев во писмо до Киро Георгиевски-Дејан и Петре Богданов-Кочко пишувано во август 1944 г., објаснувал дека тамошното раководство на македонското националноослободително движење заради „тешкотиите и пречките“ на кои се изложени „со нетрпение“ чекаат „покровителство“ од македонското националноослободително движење на Вардарскиот дел на Македонија. Егејска Македонија во НОБ 1944-1945, Скопје, 1971, т. I, док. 139, 180.

⁷ ДАРМ ПО-Битола, Збирка АВИИ бр.716, АК. 234, АЕ:11-19/1.

⁸ Егејска Македонија во антифашистичката војна, 1 јануари-31 август 1944 година, Скопје, 1987, т. VII, кн. 2, док. 206, 432-433.

⁹ Писмо на Христо Мосхос-Петрос, член на Штабот на 10. дивизија на ЕЛАС до Киро Георгиевски-Дејан од 30 август. Егејска Македонија во антифашистичката војна..., т. VII, кн. 2, док. 216, 450.; Радиограма од Јанис Јоанидис, организационен секретар на ЦК на КПГ до Андреас Цимас, претставник на грчкото НОД при ВШ на НОВЈ и НКОЈ. Исто, док. 215, 450.

¹⁰ ДАРМ ПО-Битола, Збирка АВИИ бр.716, АК. 1316, АЕ:10-3/5.; Извори..., т. I, кн. 5, док. 66, 237.

¹¹ Документационо одделение на ИНИ, Сл. IV. 204, Стефанос Сарафис, ЕЛАС, Атина 1946, 412-413.

веќе во првата половина на септември 1944 г., Обласното биро на КПГ за Македонија до ЦК на КПГ испратило извештај во кој се обвинувале „Македонците од Србија“¹² дека ги „вооружуваат само Македонците во составот на ЕЛАС“, дека отворено во контактите со претставници на грчкото народноослободително движење се искажувале територијални претензии кон делот на Македонија под Грција и дека тоа се „граничи со провокација“ заради што се барало од ЦК на КПГ да интервенира кај Јосип Броз-Тито.¹³

Создавањето атмосфера на негативен однос кон посебните македонски единици и нивно укинување било особено присутно кај партиските организации во Леринско, Костурско и Воденско, заради што во низа на документи од нив, во текот на септември 1944 г., се наведувале обвинувања на сметка на раководителите на македонското националноослободително движење од Егејскиот дел на Македонија за водење на „разбивачка дејност“ кон Партијата и ЕАМ и обвинувања дека не ја почитуваат наредбата за прекинување со регрутација на македонски партизани.¹⁴ Од овој период, обвинувањата и кон македонското националноослободително движење од Вардарскиот дел на Македонија за „националистички“ стремежи со крајна цел за припојување на делови од Егејскиот дел на Македонија станале вообичаена појава.¹⁵

¹² Вардарскиот дел на Македонија, Македонците од тој дел и тамошното македонско националноослободително движење, во терминологијата на КПГ од овој период најчесто ги имале префиксите „Србија“ и „српски“.

¹³ Егејска Македонија во НОБ, т. VII, кн.3, док. 10, 85-86.; Истиот ден со овај извештај од 12 септември 1944 г., секретарот на ЦК на КПГ, Ѓоргос Сјантос испратил писмо до Обласното биро во кое се наложувало: „Одржувајте братски врски со силите на Тито“ и „внимавајте многу на националното прашање на Македонија...“ Егејска Македонија во НОБ, т. I, док. 146, 191-192. Очигледно дека првата половина на септември е период на една конфузна политика на КПГ и дека главното влијание за заладување на односите со македонското националноослободително движење од Вардарскиот и Егејскиот дел на Македонија потекнувало од раководните партиски структури на теренот на Егејскиот дел на Македонија.

¹⁴ Егејска Македонија во НОБ, т. VII, кн.3, док. 26, 111-112.

¹⁵ Во оваа смисла најилустративни се констатациите на веќе споменатиот Андонос Андонопулос-Периклис, кој сметал дека дека „илегалната врска“ на македонското националноослободително движење од Вардарскиот и Егејскиот дел на Македонија значи „дека нашите пријатели од горе нас не ‚бричат‘ многу итро... и ја трасираат својата вообичаена линија.“ Затоа, според него, за проблемите со Македонците во Костурско и Леринско „одговорноста ја носат измамниците оттаму, оние од горе...“

Чекорите на КПГ и ЕАМ да го ограничат развојот на македонското националноослободително движење во Егејскиот дел на Македонија, уште во септември предизвикале реакција на тамошното раководство. Штабот на македонскиот Леринско-костурски баталјон во извештајот од 19 септември 1944 г. до ГШ на НОВ на Македонија, зборува за негативниот однос на раководството на грчкото НОД кон македонските борци и за тоа дека од Ренос Михалеас биле известени оти не смеат да регрутираат нови борци, а тие сметаат дека „денеска има условија да извадиме над 5000 (пет илјади) партизани во Костурско и Леринско ама ни пречат со сите средства...“ Понатаму, се известувало дека КПГ води политика против афирмацијата на македонската национална свест, против „взdigане националниот дух“ на Македонците и „политика за да асимилираат нашио народ за да можат по тој начин да ни направат да загубиме националната ни целост...“¹⁶ Истовремено, писмо со слична содржина до Киро Георгиевски-Дејан испратил и Михаил Керамитчиев според чие мислење пречките за развојот на македонските единици се должело на стравувањето на раководството на грчкото НОД да не биде истакната „паролата за слободна Македонија“. Потоа информирал дека на голем митинг во Костур, тој пред народот зборува на македонски јазик и истакнал барања за „училишта, црква и самоопределување“. На крајот барал раководството на НОВ и ПОМ да им испрати пишувани инструкции за тоа какви понатамошни чекори да бидат преземени.¹⁷ Раководството на македонското националноослободително движење одржувало редовна врска и со Штабот на Леринско-костурскиот баталјон¹⁸, а кон крајот на септември 1944 г. во Мегленско го испратил Начо Ангелковски-Рочко со задача да се поврзе со тамашниот

(од Вардарскиот дел-б.м.). Периклис препорачувал Политбирото на КПГ да стапи во контакт со Јосип Броз-Тито и преку него да се задушат стремежите на Македонците за извојување на национални права. Доколку раководството на КПГ тоа не го „среди дефинитивно“, тогаш, според Периклис, претставниците на македонското национално-ослободително движење од Вардарскиот дел во иднина ќе создадат „...кај нас многу лоша ситуација со нивните слаткогласни пароли.“ КПГ и македонското национално прашање..., док. 101, 244-245.

¹⁶ Егејска Македонија во НОБ, т. I, док. 150, 195-197.

¹⁷ Исто, док. 151, 198-199.

¹⁸ ДАРМ ПО-Битола, Збирка АВИИ бр.716, АК. 234, АЕ:11-28/1.

Воденски македонски баталјон и да им пренесе соодветни инструкции на неговите раководители.¹⁹

Од почетокот на октомври 1944 г. судирот околу македонското националноослободително движење во Егејскиот дел на Македонија ја достигнал својата кулминација. Органите на грчкото НОД решиле да ги преземат сите можни мерки за уништување на македонското националноослободително движење во Егејскиот дел на Македонија. Се обиделе и да ги уапсат некои од раководителите-Македонци²⁰, а како подготовка за растурање на Леринско-костурскиот баталјон била издадена наредба за негово дислоцирање на теренот на Кожанско.²¹

Во почетокот на октомври 1944 г., Наум Пејов разговарал во с. Ореов Дол, Велешко, со Борко Темелкоски-Лилјак, член на ЦК на КПМ, за заострувањето на ситуацијата. Според извештајот што Борко Темелкоски го испратил до ЦК на КПМ, на 3 октомври 1944 г., на Наум Пејов му биле дадени следните инструкции: „...тамо да се стави со батаљонот и да му објасни на одговорните другари нашиот став како и да најди утицајни свет кој ќе дојдат на ова територија чим ќе омогуќат набављењето на документите по неправдите и злочините починети према македонскиот народ од страна на ЕЛАС, ЕАМ итн. На батаљонот требаше да дај задатак (разбира се доколку неје разоружан) да се постави на комуникацијата Лерин-Битола и ако може комуникацијата Битола-Солун и стално дејствува по герм(анските)

¹⁹ Покрај тоа, во писмото од Штабот на II Оперативна зона до ГШ на НОВ и ПОМ во кое се известувало дека е извршена наредбата за испраќање на Начо Ангелковски-Рочко, се информирало и дека од порано на територијата на Мегленско се наоѓал „еден другар-позадинец Цветко Велковски“ и дека „на Рочко је ставен у задатак да го пронајдет и заедно ги свршават дадените задачи на Рочко“. ДАРМ ПО-Битола, Збирка АВИИ, бр. 716, АК. 233, АЕ: 47-4. Инструкциите кои требало да ги пренеси, Рочко во својот Извештај од 16 октомври 1944 г. воопштено ги формулирал на следниот начин: „Преди да тргнам за Грчка јас добих директиви по који теба да работам т.ј. да го испитам положението у Караховата и Воденско. Јас работех по точките који беа напишани у писмото од другарот Орце и по упутствата кој што дади другарот Љилјакот.“ ДАРМ ПО-Битола, Збирка АВИИ бр. 716, АК. 654, АЕ:1-6.

²⁰ КПП и македонското национално прашање (1918-1974), Скопје, 1982, док. 103, 247.; Егејска Македонија во НОБ, т. I, док. 160, 214-215; док. 161, 215.

²¹ Исто, док. 167, 224.; Тоа го регистрирал и британскиот офицер за врска, капетанот Патрик Еванс, кој известил дека непосреден повод за одделувањето, била наредбата до Леринско-костурскиот баталјон да замине за Каракамен „веројатно со цел да се спречи било какви проблеми со нез/ависна/ Мак/едонија/...“ Британските воени мисии во Македонија- документи, 1942-1945, Скопје, 2000, док. 313, 334-336.

снаги. Да се поврзи со штабот на одредот наш и акците да ги кординират. Во случај да биди приморан на оружени сукоб со ЕЛАС, да се префрли на наша територија во колку нема друк начин да избегни сукобот. Да врши мобилизација поставена на доброволна база. Мобилизираните без оружје да ги прак(а) на ова територија. После од кога ќе ја сврши таја работа, да дојди пак вамо со детаљни сведенија по положението во Грција“.²²

Согласно со ваквите инструкции, раководството на македонското националноослободително движење од Егејскиот дел на Македонија, на 2 октомври 1944 г., во с. Статица, Леринско, одржало состанок и решило: Штабот на Леринско-костурскиот баталјон да ја одбие наредбата за дислокација, да се продолжи доброволната регрутација низ македонските села, да се продолжи со изведување на напади врз германските колони на патот Корча-Лерин и на патот Сорович-Лерин-Битола и Баталјонот да ја обезбеди сопствената заднина со цел да не биде опколен од единици на ЕЛАС. Паскал Митревски тие денови заминал за Вардарскиот дел на Македонија со цел да изврши понатамошни консултации.²³

Истовремено, се разговарало и со претставници на КПГ, ЕАМ и ЕЛАС за изнајдување излезно решение. На 5 октомври 1944 г. во с. Статица, се одржал таков состанок, но откако не можело да се најде заедничко решение, било решено наредниот ден Ренос Михалеас и Михаил Керамитчиев да заминат за ГШ на НОВ и ПОМ со чие посредство требало да се направи обид да се изнајде решение прифатливо за двете страни.²⁴

Ренос Михалеас водел разговори најпрво во седиштето на Штабот на 49. дивизија во с. Гопеш, Битолско, каде бил присутен отпорано пристигнатиот Паскал Митревски „и бидејќи вопросот не можеше да се разреши како сакаја двојцата“ биле упатени во ГШ на НОВ и ПОМ.²⁵

Додека се воделе преговорите во Вардарскиот дел на Македонија, грчкото НОД настојувало преку притисок и заплашување да го

²² Извори... т. I, кн. 3, док. 85, 393-397.

²³ Наум Пејов, Прилози за односот на раководителите на КПГ по македонското национално прашање, Скопје, 1953, 49-50.

²⁴ Исто.

²⁵ Според Извештајот на Штабот на II корпус до ГШ на НОВ и ПОМ од 20 октомври 1944 г. ДАРМ ПО-Битола, Збирка АВВИ бр.716, АК. 233, АЕ: 6-6.

присили Штабот на Леринско-костурскиот баталјон да ја прифати наредбата за дислокација²⁶. Истовремено, Штабот на 9. дивизија на ЕЛАС започнал со операција за опколување и насилно обезоружување на Баталјонот.²⁷

До смирување на ситуацијата не дошло и покрај обидот на Штабот на 49. дивизија на НОВ и ПОМ преку испраќањето на Пецо Божиновски-Кочо, заменик политички комесар на 7. битолска бригада на НОВ и ПОМ ,на разговори со раководители на грчкото НОД во Леринско и Костурско.²⁸ Разговори биле водени и меѓу Ташос Кондурелис, член на Македонското биро на КПГ, и Илија Димовски-Гоце, но и тие завршиле без успех.²⁹

²⁶ Командантот на 28-та бригада на ЕЛАС, Григориос Зонтас, во писмото до командантот на Леринско-костурскиот баталјон, Илија Димовски-Гоце, од 6 октомври 1944 г, неизвршувањето на наредбата за дислокација ја карактеризира како тежок престап кој повлекува уништување не само на оние кои се одделиле, туку и на нивните куќи и блиски роднини. КПГ и македонското национално прашање..., док. 105, 248-250.

²⁷ ДАРМ ПО-Битола, Збирка АВИИ бр.716, АК. 233, АЕ: 6-6.; Командата на 9. дивизија на ЕЛАС, на чело со генерал-мајорот Калабалакис, формирала посебен Оперативен штаб на кој му биле доделени освен постоечкиот 28 пешадиски полк, и 27 пешадиски полк и 2-от баталјон од 53-от пешадиски полк за да ги уништи отцепените македонски партизани и да ја обезбеди границата кон Југославија и Грција. Велика Британија и Македонија..., 172-173.; Всушност, во услови на водење на преговори во Вардарскиот дел на Македонија, Штабот на 9. дивизија на ЕЛАС го илфорсирал решението за вооружена пресметка со Леринско-костурскиот баталјон. Тоа, се потврдува од Извештај на Обласниот комитет на КПГ за Македонија до Политбирото на ЦК на КПГ за политичката и воената ситуација од 25 октомври 1944 г. Егејска Македонија во НОБ т. VII, кн. 3, док. 87, 252.

²⁸ Според Извештајот на Штаб на II битолски корпус до ГШ на НОВ и ПОМ од 20 октомври 1944 г. ДАРМ ПО-Битола, Збирка АВИИ бр.716, АК. 233, АЕ: 6-6.

²⁹ Според Кондурелис тоа се случило бидејќи одделените борци уживале поддршка од „Српска Македонија“. Илија Димовски-Гоце, наводно, им изјавил дека „баталјонот се наоѓа под раководство на Словеномакедонците, а не под ЕЛАС“ и дека „Орце (Добриное Радосављевиќ-б.м.) е тој којшто раководи“ со целата поддршка за македонските партизани. Кондурелис во радиограмата од 9 октомври 1944 г., со која известувал за овие разговори, сугерирал до повисокото раководство дека „никаква објаснувачка работа не може да го реши проблемот“ туку дека е „потребно да се преземат радикални мерки“. Егејска Македонија во НОБ, т. VII, кн.3, док. 61, 187.

Во услови на сеопшта победничка атмосфера со голема верба во скорешното обединување на Македонија,³⁰ реакцијата во Вардарскиот дел на обидот да се уништат македонските партизански единици, била на граница на отворена вооружена интервенција во заштита на македонските национални интереси. На македонските единици во составот на ЕЛАС им било советувано „да преминат кај нас и да не дозволат да ги разбијат и да ги апсат“³¹, а започнала да се разгледува и можноста за испраќање на единици на НОВ и ПОМ во Егејскиот дел на Македонија „со цел да се борат против Германците и заради заштита на нашето население“.³²

На 7 октомври 1944 г. Леринско-костурскиот баталјон со цел да ја обезбеди својата заднина од евентуални обиди на ЕЛАС да го опколи, се преместил од реонот на селата Статица и Кономлади кон север во реонот на с. Оровник, Мала Преспа, Леринско во близина на границата.³³ Се интензивирала доброволната мобилизација меѓу Македонците,³⁴ во која мнозина борци од резервниот ЕЛАС на оваа територија влегле во Баталјонот.³⁵ Вечерта на 9 октомври 1944 г.,

³⁰ Како добар пример за илустрација на атмосферата во Вардарскиот дел претставува опширното директивно писмо од Вториот областен комитет на КПМ-Битола до сите околиски комитети на КПМ од 10 октомври 1944 г., каде во врска со состојбата на македонското национално прашање во Егејскиот дел на Македонија се вели: „Положението со Грција е исто како и до сега: Н.О.Фронт на Грција и грчката Ком. Партија немаат јасен став по прашањето за соединувањето на Македонија. Во последно време се случиле неправилни поступци према македонските јединици кои беа под командата на Главниот штаб на Грција. Затоа се превзема мерка да тија војни јединици се приберат и стават под команда на нашио Главен штаб. И натака стоиме чврсто за соединувањето на Македонија. За судбата на македонскио народ под Бугарија и Грција, директно се заинтересувани сите народи на Југославија преку АВНОЈ и Националнио комитет“. Извори... т. I, кн. 5, док. 73, 254-266.

³¹ Радиограма од Светозар Вукмановиќ-Темпо до ВШ на НОВЈ од 4 октомври 1944 г. Егејска Македонија во НОБ, т. VII, кн. 3, док. 53, 173-174.

³² Радиограма од Светозар Вукмановиќ-Темпо до ВШ на НОВЈ од 6 октомври 1944 г. Егејска Македонија во НОБ, т. VII, кн. 3, док. 56, 180. Можноста за вооружена интервенција во Егејскиот дел на Македонија била истакната и покрај препораката од претходниот ден на Александар Ранковиќ „да не праќате единици во Грција“, туку да се достават податоци за да се вложи протес кај претставникот на грчкото НОД при ВШ на НОВЈ. Исто, док. 54, 174.

³³ Н. Пејов, цит. дело, 50.

³⁴ Ристо Кирјазовски, Леринско-костурскиот македонски баталјон, Историја XXI/1, Скопје, 1985, 94-95.

³⁵ Велика Британија и Македонија... 176.

командантот на Леринско-костурскиот баталјон Илија Димовски-Гоце отишол во с. Љубојно каде разговарал со раководители на НОВ и ПОМ и до следното утро се вратил во с. П'пли, Леринско. Истовремено, во рамничарскиот дел на Леринско, со исти активности, како дел од Леринско-костурскиот баталјон, дејствувал Ѓорѓи Турунцев со група на македонски активисти. На 10 отомври 1944 г. Турунцев испратил писмо до партизаните и политичките комесари на ЕЛАС во Леринско, со кое ги објаснувал причините за расцепот. Се објаснувало дека се одделиле од ЕЛАС откако увиделе дека раководителите на македонското националноослободително движење од Егејскиот дел ќе бидат уапсени, а се повикувале македонските партизани од Леринско да „дојдат во слободна Македонија“ за таму да се формираат „наши единици“.³⁶ Оваа група на баталјонот привлела голем дел од Македонците членови на резервниот состав на ЕЛАС и со нивна помош ги зазела магацините со оружје на ЕЛАС во с. Раково, Леринско.³⁷

Пред опасноста од вооружен судир со единиците на ЕЛАС,³⁸ во согласност со инструкциите добиени од ГШ на НОВ и ПОМ за избегнување на таков судир,³⁹ Леринско-костурскиот баталјон на 12 октомври 1944 г., кај с. Љубојно, се префрлил на територијата на Вардарскиот дел на Македонија и се ставил на располагање на ГШ на НОВ и ПОМ.⁴⁰ Оттаму, баталјонот бил префрлен во битолското село Граешница, каде на 22 октомври 1944 г. се конституира како Леринско-костурска бригада и добил за задача да презема акции

³⁶ Исто, 184-185.; КПГ и македонското национално прашање..., док. 113, 261.

³⁷ Велика Британија и Македонија..., 176. КПГ и македонското национално прашање..., док. 113, 261. Секако, ваквите наводи не биле вистинити.

³⁸ Веќе била издадена наредбата на генералот Калабалакис, командант на 9. дивизија на ЕЛАС, до своите потчинети единици да го нападнаат и воено да го уништат Леринско-костурскиот македонски баталјон. Р. Кирјазовски, За акцијата на македонските баталјони во ЕЛАС - октомври 1944 година, ГИНИ XXXI/1, Скопје, 1987, 31.

³⁹ ДАРМ ПО-Битола, Збирка АВИИ бр.716, АК. 1373, АЕ: 2-1/9, 2-2/9.

⁴⁰ Владо Ивановски и други, Хронологија на настаните во Преспа, 1912-1944, Битола, 1995, 342.; Ташко Мамуровски, Паскал Митревски и неговото време (1912-1978), Скопје 1992, 45.

против германските единици кои се повлекувале по патот Лерин-Битола.⁴¹

Слично на она што се случувало во Костурско и Леринско, се случувало и во Воденско со тамошниот македонски баталјон кој бил во составот на 30. бригада од 10. дивизија на ЕЛАС и дејствувал на планината Кајмакчалан. По претходен договор со Начо Ангелковски-Рочко,⁴² борците на овој Баталјон, предводени од Павле Раковски, пред опасноста да избие вооружен судир со единиците на ЕЛАС, кои требало да ги разоружаат, на 13 октомври се префрлиле во Вардарскиот дел на Македонија во реонот на с. Мрежичко, а оттаму во с. Ваташа, Кавадаречко.⁴³ Веднаш потоа, во Ваташа пристигнале Такис Пападопулос-Никос, секретар на Окружниот комитет на КПГ за Воденско, Лефтерис Фундулакис, командант на баталјонот, и Ираклис Милтијадис-Кирјакос, секретар на Окружниот комитет на КПГ за Мегленско, сите во безуспешен обид да ги убедат раководството на Воденскиот баталјон и претставниците на македонското национално ослободително движење од Вардарскиот дел на Македонија, Баталјонот да се врати под контрола на ЕЛАС.⁴⁴

⁴¹ Р. Кирјазовски, Врските и соработката меѓу антифашистичките движења во Битолско и Леринско-костурско 1943-1944 година, Зб. Битола и Битолско во НОВ 1943 и 1944, кн. прва, 151.; Т. Мамуровски, Паскал Митревски..., 45.

⁴² Начо Ангелковски-Рочко во својот извештај од 16 октомври 1944 г. во врска со престојот во Мегленско, ги соопштил причините зошто се повлекол Воденскиот баталјон во Тиквешко. Според него: „Јас се ставих со македонскиот штаб на бригадата македонска коа беше у Грција. Ние ги претресихме сите вопросы и еве шо излева од нијното изложение. 1) Грчкиот штаб не позволи да се врши повечко мобилизација на македонци, 2) школи не се позволауат да се отворат со македонско писмо и ногу друзи работи потврдени со факти и со кое се тврди да 3) јединиците македонски неможат да останат у Грција. По доказите на другарите грците е имале намерение даги смакнат значи да ги убиат одговорни македонци. Јас заедно со штабот на македонската бригада решиме придржаваки се на точките кој ги има прибелажано да треба да се префлиме за нашата страна... Народот македонски у Грција готов е да се дигне и да се присоедини на македонската војска, само треба да се пребази оште една наша бригада. Уосталом вие ке земите мерки“ ДАРМ ПО-Битола, Збирка АВИИ, ф.бр.716, АК. 233, АЕ:3-1/6.

⁴³ Павле Раковски, Формирање на баталјон на Кајмакчалан, в. „Комунист“, година XXIX, бр. 738, Скопје, 14 мај 1971.

⁴⁴ Т. Мамуровски, Воденскиот македонски баталјон на ЕЛАС, Гласник на ИНИ XXV/2-3, Скопје, 1981, 197. Грчките претставници стигнале дури до с. Горно Врановци со барање пред ГШ на НОВ и ПОМ да даде пишана изјава во која ќе ги

На тој начин, под непосредно директно влијание и контрола на раководството на македонското националноослободително движење од Вардарскиот дел на Македонија и респективно на КПЈ, македонските единици од Егејскиот дел се префрлиле на теренот на Вардарскиот дел на Македонија. Сè повеќе станувало очигледно дека решавањето на македонското национално прашање не зависи само од стремежот на македонскиот народ за сопствено обединување, туку и од целиот сплет на воено-политички односи и интереси на заинтересираните балкански народи и држави, но и од политиката и интересите на големите сили од антифашистичката коалиција.

Во периодот август-средина на октомври 1944 г. главната пречка во природниот развој на решавањето на македонското национално прашање претставувало грчкото НОД. Конфронтацијата со него била неизбежна, од едноставна причина што не се работело за разлики од формален, туку од суштински карактер. Оттаму, судирот непрестано бил присутен и било прашање на конкретните настани кои го провоцирале да се манифестира. Политиката на грчкото НОД да го третира македонскиот народ само како национално малцинство и соодветно на тоа да не го признава правото на негово обединување и државност, туку само на рамноправност во рамките на грчката држава, за македонското националноослободително движење било претесна рамка за поставување на македонското национално прашање. Уште повеќе со оглед на фактот дека моќното југословенско движење ја признавало македонската национална индивидуалност и правело евидентни практични чекори за конституирање на македонска федерална држава во рамките на Југославија.⁴⁵ Погрешните ставови по

осуди одделените Македонци, ќе ги врати назад и ќе прекине секакви врски со нив. Ваквите барања биле одбиени и им било објаснето „...да ние ќе му дајме полна помош и подршка на македонскиот национал-ослободилачки покрет во Грција, оти тој покрет се бори против германскио фашизам, а за остваруење на своите основни демократски и национални права“. П. Раковски, КПГ, ЕАМ, ЕЛАС и македонското народноослободително движење, Гласник на ИНИ, XXV/2-3, Скопје, 1982, 266.

⁴⁵ Треба да се нагласи дека и КПЈ и КПГ, во рамките на својата генерална политика кон македонското национално прашање, настојувале своите практични чекори на тоа поле да ги прилагодат на своите долгорочни интереси. Тоа значи дека најчесто настојувале антифашистичката борба на македонскиот народ да ја стават, пред сè, во функција на сопствените цели, а дури потоа принципиелно да ја спроведуваат сопствената политка кон македонското национално прашање.

македонското национално прашање произведувале негативни практични чекори на КПГ и ЕАМ, кои пак претставувале повод за недоразбирања, недоверба и остри обвинувања на македонското националноослободително движење од Вардарскиот дел на Македонија и КПЈ.

Израснувањето на македонското националноослободително движење од Вардарскиот дел на Македонија во воено-политичка сила од респективни размери и конституирањето на македонската држава со АСНОМ, претставувале фактори кои давале самоверба кај македонските политички сили за порешително поставување на македонските национални интереси на преден план. Притоа, раководството на македонското националноослободително движење требало да покаже голема мудрост за да ги идентификува ограничувачките фактори и да покаже тактичност во усогласување на силниот стремеж на македонскиот народ за сопствено обединување со реалната воено-политичка ситуација, која не го дозволувала тоа.

Библиографија

1. Британските воени мисии во Македонија-документи, 1942-1945, Скопје, 2000.
2. Велика Британија и Македонија 1941-1945, документи, Скопје, 1998.
3. Државен архив на Република Македонија, Подрачно оделение-Битола, Збирка: фотокопии од Архив Војноисториског института-Београд - бр.716.
4. Егејска Македонија во антифашистичката војна, 1 јануари-31 август 1944 година, Скопје, 1987, т. VII.
5. Егејска Македонија во НОБ 1944-1945, Скопје, 1971, т. I.
6. Ивановски Владо и други, Хронологија на настаните во Преспа, 1912-1944, Битола, 1995, 342.
7. Извори за ослободителната војна и револуција во Македонија 1941-1945, Скопје, 1970, т. I, кн. 2.
8. Историјски архив Комунистичке партије Југославије, Београд, 1951, т. VII.
9. Кирјазовски Ристо, За акцијата на македонските баталјони во ЕЛАС - октомври 1944 година, ГИНИ XXXI/1, Скопје, 1987.
10. Кирјазовски Ристо, Леринско-костурскиот македонски баталјон, Историја XXI/1, Скопје, 1985.

11. КПГ и македонското национално прашање (1918-1974), Скопје, 1982.
12. Мамуровски Ташко, Воденскиот македонски баталјон на ЕЛАС, Гласник на ИНИ XXV/2-3, Скопје, 1981.
13. Мамуровски Ташко, Паскал Митревски и неговото време (1912-1978), Скопје 1992, 45.
14. Пејов Наум, Прилози за односот на раководителите на КПГ по македонското национално прашање, Скопје, 1953.
15. Раковски Павле, КПГ, ЕАМ, ЕЛАС и македонското народноослободително движење, Гласник на ИНИ, XXV/2-3, Скопје, 1982.
16. Раковски Павле, Формирање на баталјон на Кајмакчалан, в. „Комунист“, година XXIX, бр. 738, Скопје, 14 мај 1971.
17. Сарафис Стефанос, ЕЛАС, Атина 1946.

РЕЗИМЕ

Во периодот што следувал по Првото заседание на АСНОМ македонското национално прашање предизвикувало проблеми меѓу македонското националноослободително движење од Егејскиот дел на Македонија, раководството на штотуку конституираната македонска национална држава во составот на нова Југославија и од другата страна - грчкото народноослободително движење во чиј состав биле македонските партизански единици. Раководството на македонското национално ослободително движење од Вардарскиот дел на Македонија било незадоволно од третманот на македонското национално прашање во Егејскиот дел на Македонија, а особено незадоволство предизвикувал ставот на КПГ да се формираат само две македонски единици во големина од баталјон. Од своја страна КПГ ги обвинувала раководителите на македонското национално ослободително движење од Егејскиот дел на Македонија за водење на „разбивачка дејност“ кон Партијата и ЕАМ. Како резултат на општата лоша атмосфера, македонските баталјони од составот на ЕЛАС поминале во Вардарскиот дел на Македонија и му се ставиле на располагање на Главниот штаб на НОВ и ПОМ.

**Aleksandar Litovski
MACEDONIAN NATIONAL LIBERATION MOVEMENT IN
VARDAR REGION AND MACEDONIAN NATIONAL ISSUE IN
AEGEAN PART OF MACEDONIA (AUGUST-MIDDLE OF
OCTOBER 1944)**

SUMMARY

In the period that follow after the First Assembly of ASNOM the Macedonian national issue provoke problems among the members of the Macedonian national-liberation movement from the Aegean part of Macedonia, leaders of the promptly constituted Macedonian national state in frame of new Yugoslavia and on the other side to the Greek national-liberation movement in which frame Macedonian partisan brigades fought. The leadership of the Macedonian national-liberation movement from the Vardar part of Macedonia was not satisfied with the treatment of the Macedonian national issue in Aegean part of Macedonia, this dissatisfaction was provoked by the attitude of the KPG to form only two Macedonian detachments in a size of the battalion. On the other hand KPG blame the leaders of the Macedonian national-liberation movement from the Aegean part of Macedonia for promoting "disruptive activity" regarding the Party and EAM. As a result of the general misunderstanding ambient Macedonian battalions from ELAS cross to the Vardar part of Macedonia and put their forces on disposal of the Headquarters of NLA and PDM.